

KATARZYNA JAS

Środowisko lokalne jako czynnik kształtowania (się) tożsamości osób w wieku późnej dorosłości na przykładzie Śląska Cieszyńskiego

Streszczenie: W opracowaniu tym wskazuję na związek między środowiskiem lokalnym a poczuciem tożsamości osób w wieku późnej dorosłości mieszkających w polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego.

Niniejsze opracowanie jest komunikatem z badań przeprowadzonych w Cieszynie oraz Czeskim Cieszynie w 2013 roku. Strategia ilościowa i jakościowa zastosowane zostały jako komplementarne względem siebie. Posłużono się ankietą, wywiadem oraz analizą danych jakościowych.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że istnieje związek między środowiskiem lokalnym a poczuciem tożsamości osób w wieku późnej dorosłości. Człowiek buduje swoją tożsamość w relacji z drugim człowiekiem. Chęć wynikająca z wielostronnego poznawania siebie oraz innych skutkuje świadomością odrębności i niepowtarzalności, co decyduje o poczuciu tożsamości jednostki.

Słowa kluczowe: środowisko lokalne, tożsamość, osoby w wieku późnej dorosłości, Śląsk Cieszyński

Wstęp

Środowisko lokalne jest jednym z ważniejszych czynników socjalizacyjnych. Socjalizacja to bowiem „ogół procesów nabywania pod wpływem otoczenia społecznego dyspozycji psychicznych czyniących jednostkę zdolną do życia w społeczeństwie cywilizowanym. Kształtuje ona osobowość człowieka i przygotowuje go do życia w zbiorowości, umożliwia porozumiewanie się i inteligentne działanie w jej ramach, uczy, jak się zachowywać, by osiągnąć cele życiowe” (Szczepeński, 1972, s. 94).

Duże znaczenie środowiska lokalnego w rozwoju jednostek, grup i zbiorowości wynika z faktu, że każdy człowiek jest nieodłączną jego częścią. Człowiek do efektywnego działania potrzebuje drugiego człowieka. Uczestnicząc w życiu rodzinnym, spotykając się ze znajomymi czy sąsiadami, bierze udział

w życiu społecznym. Środowisko lokalne to określone terytorium, w granicach którego działają różnego rodzaju instytucje oraz organizacje skupiające wokół siebie mieszkańców tego rejonu.

„Środowisko lokalne oprócz zbiorowości społecznej zamieszkującej niewielki, względnie zamknięty obszar, oznacza również cały system instytucji służących organizacji życia zbiorowego, takich jak: Kościół, szkoła, instytucje usługowe, urzędy socjalne lub rekreacyjne oraz mechanizmy regulujące zachowania jednostkowe i stosunki międzyludzkie, a więc obyczajowość, normy moralne, autorytety i wzory zachowań. Można powiedzieć, że środowisko lokalne ma sens terytorialny, demograficzny, instytucjonalny, kulturowy i regulacyjny” (Pilch i Lepalczyk, 2003, s. 156).

Za istotny element społeczności lokalnej uznać należy poczucie solidarności i wspólnego działania w określonym celu.

Do instytucji i organizacji działających w ramach środowiska lokalnego zaliczyć można Kościoły, szkoły, kluby hobbyistyczne, kluby sportowe. Niektóre z nich często działają w ramach tzw. trzeciego sektora, inaczej nazywanego organizacjami pozarządowymi (Radziewicz-Winnicki, 2008).

Na terenie Śląska Cieszyńskiego istnieje duża różnorodność instytucji zrzeszających osoby w wieku późnej dorosłości. Długoletnia współpraca na wielu płaszczyznach Cieszyna i Czeskiego Cieszyna oraz urozmaicona oferta skierowana do osób w wieku późnej dorosłości jest propozycją instytucji działających na poziomie regionalnym, co przyczynia się do wysokiego poziomu zaangażowania osób w wieku późnej dorosłości w życie społeczno-kulturowe Śląska Cieszyńskiego.

Badani i przedsięwzięcie badawcze

Tożsamość jest procesem stawania się, dokonywania umiejętnych wyborów, odnalezienia się jednostki w otaczającym ją świecie. Zakorzenie się w pewnym ładzie i porządku daje poczucie sprawstwa, stabilizacji, a to z kolei zwiększa poczucie bezpieczeństwa oraz świadomość własnej wartości. Człowiek buduje swoją tożsamość w relacji z drugim człowiekiem. Chęć wynikająca z wielostronnego poznawania siebie oraz innych skutkuje świadomością odrębności i niepowtarzalności, co decyduje o poczuciu tożsamości jednostki.

W badaniach podjęłam próbę ustalenia odpowiedzi na pytanie: Jak spstrzegana jest przez osoby w wieku późnej dorosłości rola środowiska lokalnego w kształtowaniu tożsamości?

Przyjmuję, że istnieje związek między środowiskiem lokalnym i poczuciem tożsamości osób w wieku późnej dorosłości. Prezentowane niżej wyniki są efektem poczynań badawczych prowadzonych na potrzeby rozprawy doktorskiej¹.

W prowadzonych rozważaniach za wiodącą przyjąłem koncepcję Jerzego Nikitorowicza, dotyczącą wielopłaszczyznowej i ustawicznie kreującej się tożsamości, która zakłada nieustanny proces kształtowania i funkcjonowania tożsamości w triadzie: tożsamość dziedziczona – tożsamość nabywana w procesie socjalizacji – tożsamość wybierana JA.

Jerzy Nikitorowicz pojmuje tożsamość jako zjawisko złożone i zmienne, które łączy elementy osobowe z elementami kultury, do której jednostka należy. Wynika to z faktu, iż człowiek poprzez kontakt z innymi grupami szuka sensu życia, dziedzictwa przeszłości oraz przeżywania konfliktów.

Jerzy Nikitorowicz przedstawia koncepcję kształtowania się tożsamości rozproszonej, wielopłaszczyznowej, wielozakresowej, którą określa tożsamością międzykulturową (Nikitorowicz, Misiejuk i Sobeci, 2005, s. 225).

Autor zauważa, że warstwy tożsamości otaczają osobowość jednostki, przy czym tworzą one swego rodzaju kombinacje. Za Miltonem Gordonem przyjmuje on, że warstwy te stanowią „kompleks oznak i symboli, który można nazwać obrazem samego siebie. Z perspektywy innych grup spostrzegane oznaki i symbole są źródłem wnioskowania o innych wartościach. Identyfikacja ze swoją grupą wymaga istnienia innych, obcych grup, w relacji do których ten proces nabiera sensu. Członkostwo jednej grupy nie wyklucza obecności w innej, a fakt identyfikacji z różnymi grupami nie musi prowadzić do dysonansu” (Nikitorowicz, 2000, s. 59).

Świadomość jednostki dotycząca istnienia wielu warstw tożsamości wynika z przynależności do wielu grup społecznych. „Wśród kolejnych płaszczyzn tożsamości Jerzy Nikitorowicz wymienia tożsamość jednostkową, rodzinną, lokalno-parafialną, regionalną, narodową/państwową, kontynentalną oraz globalną” (Nikitorowicz, 1995, s. 70).

W badaniach wykorzystano – zgodnie z typologią Krzysztofa Rubachy – jako metodę zbierania danych ilościowych ankietę (Rubacha, 2008, s. 132). Kwestionariusz ankiety przygotowano w języku polskim dla osób mieszkają-

¹ Podejmowany temat szerzej został opisany w rozprawie doktorskiej. K. Jas. 2015. *Poczucie tożsamości osób w wieku późnej dorosłości – studia i doświadczenia na przykładzie Śląska Cieszyńskiego*. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. A. Szczurek-Boruty. Uniwersytet Śląski, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji w Cieszynie.

cych w polskiej części Śląska Cieszyńskiego oraz w języku czeskim dla osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego. W celu pogłębienia badań ilościowych przeprowadzono badania jakościowe (Rubacha, 2008, ss. 129–151). Łącznie przeprowadzono 15 wywiadów – 9 z osobami żyjącymi w polskiej części Śląska Cieszyńskiego i 5 z osobami żyjącymi w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego.

Ogółem badaniami objęto 110 osób, badania przeprowadzone zostały w 2013 roku w polskiej (Cieszyn) oraz w czeskiej części (Czeski Cieszyn) Śląska Cieszyńskiego. W badaniach udział wzięły osoby w wieku późnej dorosłości. Termin „późna dorosłość” odnosi się do okresu starzenia się człowieka, nazywanego tradycyjnie starością. Granice tego okresu rozwojowego to 55.–60. rok życia i więcej (Harwas-Napierała i Trempała, 2002, ss. 15, 263). Na tym etapie rozwoju jednostka dokonuje podsumowania swojej egzystencji. Sytuacja taka może przyczynić się do dalszego kreatywnego rozwoju lub budowania negatywnego napięcia wynikającego z radzenia sobie z kryzysem tożsamości. W związku z tym interesujące wydaje się poznanie sposobów radzenia sobie tej grupy wiekowej z trudnościami w kształtowaniu tożsamości.

Wybór terenu badań, polskiej (Cieszyn) i czeskiej części (Czeski Cieszyn) Śląska Cieszyńskiego, nie jest przypadkowy. Cieszyn oraz Czeski Cieszyn to dwa sąsiadujące ze sobą miasta, znajdujące się na terenie historycznego Śląska Cieszyńskiego. Śląsk Cieszyński to region usytuowany w granicach Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Czeskiej – to miejsce styku, przenikania tradycji, obyczajów i zachowań różnorodnych grup kulturowych (Chlebowczyk 1983).

W badaniach zastosowano celowy dobór próby z populacji skończonej (Pilch i Bauman 2001). W badaniach ilościowych osób starszych zastosowano metodę doboru nielosowego – dobór celowy (w wieku późnej dorosłości), także dobór kuli śniegowej (Rubacha, 2008, ss. 231–232). W badaniach jakościowych reprezentację podgrup – mieszkańcy polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego.

Uzyskany materiał empiryczny poddano obróbce dostępnymi aplikacjami statystycznymi. Jest on źródłem informacji o współczesnych seniorach, żyjących w wielokulturowym, pogranicznym środowisku. Do obróbki zebranego materiału zastosowano analizę kanoniczną (wielowymiarowe korelacje dwóch list zmiennych, ładunki kanoniczne) (Frankfort-Nachmias i Nachmias, 2001). Dla szacowania związków pomiędzy wybranymi zbiórmi zmiennych wykorzystano analizę kanoniczną (Ferguson i Takane, 2004,

ss. 532–533). Dla dwóch zbiorów zmiennych określano wagi maksymalizujące korelację między sumą wyników ważonych dla tych zbiorów. Pierwiastki kwadratowe z wartości własnych interpretowane są jako współczynniki korelacji kanonicznych.

Środowisko lokalne jako miejsce kształtowania tożsamości osób w wieku późnej dorosłości

Poszukiwanie tożsamości jest jednym z najistotniejszych i najtrudniejszych zadań w poszczególnych fazach rozwoju człowieka. „Sukces bądź niepowodzenie w zbudowaniu jasno określonej tożsamości ma istotne implikacje dla wielu ważnych funkcji psychicznych, takich jak autoregulacja, przetwarzanie informacji odnoszących się do Ja, doświadczanie afektu, wyznaczanie celów, spostrzeganie innych, czy też zachowania wobec innych” (Forgas, Williams i Wheeler, 2005, s. 130).

Na potrzeby niniejszego opracowania posłużono się ujęciem poczucia tożsamości w rozumieniu Erika Eriksona: „poczucie tożsamości obejmuje sposoby świadomego doświadczania dostępnego introspekcji, sposoby zachowywania się oraz nieświadome stany wewnętrzne obserwowane przez innych” (Erikson, 1994, s. 52). W procesie poszukiwania własnej tożsamości człowiek często zmuszony jest do wyboru pomiędzy dostosowaniem się do istniejącego porządku a potrzebą wyrażania siebie, własnej tożsamości.

W ramach organizacji pozarządowych wymienić należy fundacje oraz stowarzyszenia, w których aktywność podejmują osoby w różnym wieku.

Badane osoby starsze wskazują kolejno na znaczący **udział w kształtowaniu ich tożsamości** takich elementów środowiska lokalnego jak: **przyjaciele** (ogółem 20,00% w tym 22,67% PL, 14,29% CZ), **Kościół** (ogółem 28,00% wskazania w grupie PL, brak wskazań w grupie CZ), **stowarzyszenia** (ogółem 17,27% w tym 12,00% PL, 28,57% CZ); **zakłady pracy** 10,91% (8% PL; 17,14% CZ); **media** 9,09% (6,67% PL, 14,29% CZ); **sąsiedzi** 5,54% (6,67% PL, 2,86% CZ); **towarzystwa** (ogółem 5,45% w tym 1,33% PL, 11,43% CZ), **kluby** 3,64% (1,33% PL, 8,57% CZ); **samorządy, partie polityczne** 0,91% (por. tabela 1).

Osoby w wieku późnej dorosłości zamieszkujące w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego większe znaczenie, w stosunku do mieszkańców polskiej części Śląska Cieszyńskiego, przypisują stowarzyszeniom 25,57%, towarzystwom 11,43% i klubom 8,57% działającym w środowisku lokalnym i mediom 14,29%. W grupie polskich seniorów tym czynnikiem nie przypisuje się tak istotnego znaczenia w kształtowaniu tożsamości.

Wyniki przeprowadzonej analizy statystycznej – analiza kanoniczna – wskazują na **związek między wybranymi elementami środowiska lokalnego a poczuciem tożsamości osób w wieku późnej dorosłości**. Kanoniczne / $R=0,57254$ $\text{Chi}^2(48)=79,595$ $p=0,000283/$, korelacja umiarkowana, zależność istotna².

Tabela 1. Postrzeganie przez osoby w wieku późnej dorosłości udziału wybranych elementów środowiska lokalnego w kształtowaniu (się) tożsamości (dane podano w procentach)

Kategorie	Ogółem				PL				CZ			
	„0”	„1”	„2”	„3”	„0”	„1”	„2”	„3”	„0”	„1”	„2”	„3”
przyjaciele	0,00	7,27	36,36	20,00	0,00	9,33	30,67	22,67	0,00	2,86	48,57	14,29
Kościół	8,18	6,36	24,55	28,00	4,00	4,00	30,67	28,00	17,14	11,42	11,43	0,00
stowarzyszenia	9,09	15,46	9,09	17,27	12,00	18,66	6,67	12,00	2,86	8,57	14,29	28,57
zakłady pracy	6,36	11,82	18,18	10,91	5,33	14,66	20,00	8,00	8,57	5,71	14,29	17,14
media	7,27	22,73	14,55	9,09	8,00	28,00	8,00	6,67	5,71	11,42	28,57	14,29
sąsiedzi	9,09	15,46	12,73	5,45	9,33	14,66	16,00	6,67	8,57	17,14	5,71	2,86
towarzystwa	10,00	17,28	9,09	5,45	9,33	21,33	0,00	1,33	11,43	8,57	11,43	11,43
kluby	19,09	9,09	4,55	3,64	24,00	10,66	0,00	1,33	8,57	5,71	14,29	8,57
samorządy	21,82	12,64	0,00	0,91	25,33	9,33	0,00	0,00	14,29	17,14	0,00	2,86
partie polityczne	28,18	7,27	0,91	0,91	30,67	6,67	0,00	0,00	22,86	8,57	2,86	2,86
inne	0,91	0,00	0,00	0,00	1,33	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Źródło: Badania własne.

Legenda:

„0” – żaden, „1” – słaby, „2” – średni, „3” – duży

PL – osoby w wieku późnej dorosłości żyjące w polskiej części Śląska Cieszyńskiego

CZ – osoby w wieku późnej dorosłości żyjące w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego

Uwaga: odpowiedzi nie sumują się do 100% ze względu na możliwość udzielenia więcej niż jednej odpowiedzi.

Podjęmowane przez osoby starsze różne działania w relacjach z innymi ludźmi stymulują ich rozwój, wzbogacają ich zainteresowania, co przyczynia się nie tylko do wzrostu kompetencji poznawczych, ale także – a może przede wszystkim – do poczucia własnej wartości, kreowania pozytywnego obra-

² Interpretacja wielkości współczynników korelacji r wg J.P. Guilforda. Poniżej 0,20 – korelacja słaba, zależność prawie nic nieznacząca; 0,20–0,40 – korelacja niska, zależność wyraźna, lecz mała; 0,40–0,70 – korelacja umiarkowana, zależność istotna; 0,70–0,90 – korelacja wysoka, zależność znacząca; 0,90–1,00 – korelacja bardzo wysoka, zależność bardzo pewna. Guilford, J., P. 1960. *Podstawowe metody statystyki w psychologii i pedagogice*. Warszawa: PWN, s. 171.

zu własnej osoby oraz utrzymywania satysfakcjonujących stosunków, relacji z otoczeniem. Seniorzy lubią spędzać czas z przyjaciółmi 78,18% (76,00%PL, 82,86% CZ) (por. tabela 2).

Tabela 2. Osoby, z którymi respondenci najchętniej spędzają wolny czas (dane podano w procentach)

Kategorie	Ogółem	PL	CZ
sama/sam	23,64	22,67	25,71
ze współmałżonkiem	38,18	38,67	37,14
z dziećmi	41,82	41,33	42,86
z wnukami	40,00	40,00	40,00
z sąsiadami	5,45	8,00	0,00
z znajomymi, przyjaciółmi	78,18	76,00	82,86
inni	5,45	5,33	5,71

Źródło: Badania własne.

PL – osoby w wieku późnej dorosłości żyjące w polskiej części Śląska Cieszyńskiego
 CZ – osoby w wieku późnej dorosłości żyjące w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego
 Uwaga: odpowiedzi nie sumują się do 100% ze względu na możliwość udzielenia więcej niż jednej odpowiedzi.

Jak twierdzi Dorota Bis, „człowiek i środowisko są ze sobą nierozzerwalnie związane, oddziałują na siebie i tworzą relacje. Związek ten wyraża się w stwierdzeniu, że człowiek jest istotą społeczną, pozostając przedmiotem wpływów środowiska, które go kształtują i będąc jednocześnie działającym i aktywnym podmiotem” (Bis, 2005, s. 305).

Środowisko rodzinne dla wielu starszych osób jest oazą spokoju, bezpieczeństwa i odpoczynku po wielu latach życia zawodowego. Staje się często miejscem wspólnie spędzanego czasu wolnego. Młodsze pokolenia są często inspiracją dla starszych w realizacji zainteresowań oraz podejmowania aktywności w czasie wolnym. Ogółem 38,18% (w tym 38,67% PL i 37,14% CZ) ankietowanych zadeklarowało, że czas wolny lubi spędzać ze współmałżonkiem, chętnie przebywa w towarzystwie dzieci (ogółem 41,82% w tym 41,33% PL i 42,86% CZ) lub wnuków (ogółem 40,00%). Świadczyć to może o pozytywnych i zażyłych relacjach rodzinnych między młodszym i starszym pokoleniem mieszkańców Śląska Cieszyńskiego. „Podkreślić należy, że dla wielu starszych osób rodzina (dzieci i wnukowie) stanowi źródło siły, wsparcia, daje motywację do działań zajmuje istotne miejsce w ich życiu. Prawidłowe relacje rodzinne przez okres wczesnej, a także późnej starości stanowią dla osób starzejących się i starszych podstawę ich prawidłowego funkcjonowa-

nia” (Zięba-Kołodziej, 2012, s. 139). Środowisko jest terenem, na którym jest możliwy kontakt z innymi (Kamiński, 1974, s. 37). Do osób pierwszego kontaktu należą członkowie rodziny, ale również znajomi i przyjaciele.

Tabela 3. Osoby, które motywują respondentów do nieustannego rozwoju i aktywności (dane podano w procentach)

Kategorie	Ogółem	PL	CZ
znajomi, przyjaciele	56,36	57,33	54,29
wnuki	10,00	9,33	11,43
dzieci	20,91	22,67	17,14
współmałżonek	18,18	21,33	11,43
lekarz	6,36	8,00	2,86
nikt	35,45	32,00	42,86
inni	5,45	4,00	8,57

Źródło: Badania własne.

PL – osoby w wieku późnej dorosłości żyjące w polskiej części Śląska Cieszyńskiego
 CZ – osoby w wieku późnej dorosłości żyjące w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego
 Uwaga: odpowiedzi nie sumują się do 100% ze względu na możliwość udzielenia więcej niż jednej odpowiedzi.

Znajomi i przyjaciele to także osoby, które motywują seniorów do nieustannego rozwoju i wielostronnej aktywności. 56,36% badanych (w tym 57,33% PL; 54,29% CZ) dostrzega rolę tych osób w swoim funkcjonowaniu (por. tabela 3). Potwierdzeniem wyników badań ilościowych są wyniki uzyskane w badaniach jakościowych.

Łatwiej wyjść mi z domu, kiedy wiem, że spotkam moich znajomych, że będę mogła z kimś porozmawiać, pośmiać się, poplotkować, oderwać od codziennych problemów (Wywiad 9, kobieta mieszkająca w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego).

Szczególne miejsce w życiu człowieka w okresie późnej dorosłości zajmują organizacje o charakterze wyznaniowym. Jak pisze Katarzyna Uzar, jest to uwarunkowane specyficzną dynamiką rozwoju duchowego osób starszych, okoliczności i doświadczeń życiowych, które stają się ich udziałem, jak również postawą tych wspólnot wobec starości w wymiarze teoretycznym (doktryna, system wartości) i praktycznym (działania, aktywność ukierunkowana na ludzi w podeszłym wieku)” (Uzar, 2011 s. 63).

W przeprowadzonych badaniach własnych 19,09% wszystkich respondentów wskazało Kościół jako czynnik, który kształtował ich poczucie tożsamości. Fakt ten ilustrują poniższe wypowiedzi.

Jak poznałam męża to dopiero uświadomiłam sobie, że inni to nie znaczy gorsi, On dla mnie jest najlepszym przyjacielem życia mamy dzieci i wnuki i od niego znam inną tradycję, która przyjąłam i nią żyję, jednak nie wyparłam się swojej wiary. Choć mąż jest ateistą wychowaliśmy dzieci na wierze i wiem, że mąż to dobry człowiek mimo iż nie miał łaski daru wiary. Na jego tle budowałam swoją tożsamość (Wywiad 7, kobieta mieszkająca w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego).

Wyniki przeprowadzonej analizy statystycznej – analiza kanoniczna wskazują na **związek między Kościołem a poczuciem tożsamości osób w wieku późnej dorosłości**. /Kanoniczne $R=0,45741$ $\text{Chi}^2(6)=24,178$ $p=0,00049$ /, korelacja umiarkowana, zależność istotna.

Zaznaczyć należy, że na Śląsku Cieszyńskim w polskiej i w czeskiej części, od wielu wieków istnieją różne grupy wyznaniowe, co znacznie przyczyniło się do ukształtowania określonych postaw wobec religii. „Na pograniczu polsko-czeskim istnieją dwa dominujące wyznania chrześcijańskie – katolicyzm i protestantyzm – reprezentowane przez dwa Kościoły instytucjonalne: Kościół Rzymskokatolicki i Kościół Ewangelicki” (Michalska, 1999, ss. 179–188).

Różnorodność religijna Śląska Cieszyńskiego charakteryzuje się – jak twierdzi Józef Budniak – „specyficznym wymiarem przestrzennym, można znaleźć miejscowości, gdzie ekumenizm inicjowany jest przez różne instytucje” (Budniak, 2012, ss. 107, 111). Prężna działalność tych dwóch Kościołów na terenie Śląska Cieszyńskiego przejawia się w podejmowaniu w ramach wspólnot wyznaniowych aktywności przez osoby w wieku późnej dorosłości.

Podejmowane działania są źródłem łączności człowieka z innymi ludźmi oraz otaczającą go rzeczywistością. Badane osoby starsze uczestniczą również w działaniach wielu stowarzyszeń, towarzystw i klubów. Ich aktywność ma charakter „formalny – przejawiający się w udzielaniu się w różnych stowarzyszeniach i polityce, pracy na rzecz środowiska lokalnego, byciu wolontariuszem i nieformalny – obejmujący podtrzymywanie kontaktów ze znajomymi, sąsiadami, współuczestniczenie w życiu rodzinnym, samotniczy” (Szatur-Jaworska, Błędowski i Dzięgielewska, 2006, s. 161).

Osoby w wieku późnej dorosłości dysponują dużą ilością czasu wolnego, pożytkują go poprzez udział w wolontariacie (Szatur-Jaworska, Błędowski i Dzięgielewska, 2006).

Na Śląsku Cieszyńskim funkcjonują placówki oraz organizacje, które skupiają ludzi przejawiających chęć do podejmowania działań w środowisku lokalnym. Zarówno osoby mieszkające w polskiej (60%), jak i w czeskiej (31,43%) części Śląska Cieszyńskiego deklarują przynależność do kół, związ-

ków lub klubów (por. tabela 4). Osoby zamieszkujące w polskiej części Śląska Cieszyńskiego zrzeszają się w dużej mierze w organizacjach oraz instytucjach działających po polskiej stronie granicy, która w Cieszynie przebiega na rzece Olzie. Analogicznie sytuacja wygląda wśród czeskich respondentów, którzy preferują członkostwo w czeskich organizacjach.

Tabela 4. Członkostwo osób w wieku późnej dorosłości w kole/związku/ klubie na terenie Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Czeskiej ze względu na miejsce zamieszkania (dane podano w procentach)

Kraj	Kategorie	Miejsce zamieszkania			Miejsce zamieszkania PL			Miejsce zamieszkania CZ		
		miasto	wieś	brak odp.	miasto	wieś	brak odp.	miasto	wieś	brak odp.
Rzeczpospolita Polska	tak	44,55	4,55	1,82	56,00	1,33	2,67	20,00	11,43	0,00
	nie	20,91	4,55	0,00	21,33	6,67	0,00	20,00	0,00	0,00
Republika Czeska	tak	14,55	1,82	0,00	1,33	0,00	0,00	45,71	5,71	0,00
	nie	33,64	4,55	0,91	38,67	5,33	1,33	22,86	2,86	0,00

Źródło: Badania własne.

Legenda:

PL – osoby w wieku późnej dorosłości żyjące w polskiej części Śląska Cieszyńskiego

CZ – osoby w wieku późnej dorosłości żyjące w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego

W udzielonych wywiadach osoby w wieku późnej dorosłości podkreślały znaczący udział różnych elementów środowiska lokalnego w kształtowaniu poczucia tożsamości.

Tożsamość moją ukształtował klub sportowy – razem z chłopakami grałem w piłkę nożną, dzięki nim wiem jak smakuje sukces. Dały mi wiedzieć czym jest zdrowa rywalizacja, jak cenić swoją pracę, by dobrze wykonywać wszystko dla swojej satysfakcji. Dlatego uważam, że od małego należy zapisywać do klubów by uczyły się współpracy i chęci pracy. (Wywiad 13, mężczyzna mieszkający w polskiej części Śląska Cieszyńskiego).

Kwestia związku z regionem i budowania tożsamości znalazła również wyraz w następującej wypowiedzi:

Po części to poczucie tożsamości ukształtowane zostało w mojej osobowości poprzez interakcje z rodziną, społecznością lokalną i miejscem pracy. Byłem nauczycielem w wielu placówkach w tym na studiach wyższych w jakimś znikomym wymiarze. Poczuję się Ślązakiem Cieszyńskim, z którym to regionem jestem bardzo zintegrowany co wszczępli mi rodzice i środowisko lokalne (Wywiad 5, mężczyzna mieszkający w polskiej części Śląska Cieszyńskiego).

Przywołane wypowiedzi respondentów ilustrują wyznaczone w koncepcji Jerzego Nikitorowicza etapy procesu kształtowania się tożsamości. Osoby starsze dostrzegają udział zakładów pracy w kształtowaniu tożsamości. Zakład pracy dla nich był miejscem rozwoju, spotkania nowych ludzi, nawiązywania kontaktów interpersonalnych, wypracowywania na płaszczyźnie pracy zawodowej pewnych umiejętności, zachowań czy postaw. W zakładzie pracy realizowali potrzebę przynależności, a co za tym idzie, poczucia bezpieczeństwa.

Jak zauważa Stefan Kwiatkowski, „tkwiąca w każdym z nas potrzeba przynależności wynika ze społecznego charakteru pracy, z identyfikacji z określoną grupą zawodową, z dumy zawodowej oraz tęsknoty za przyjaźnią i życzliwością” (2006, s. 216).

Samodyscyplina oraz zdobyte kwalifikacje zawodowe prowadziły badanych seniorów do samorealizacji, satysfakcji, śmiało możemy stwierdzić, że oddziałują na jakość ich życia, jak również przyczyniają się do postrzegania własnej osoby przez pryzmat drugiego człowieka – współpracownika lub pracodawcy.

Potwierdzeniem tego niech będzie fragment wypowiedzi jednej z respondentek:

Całe życie pracowałam jako przedszkolanka, uczyłam dzieci, bardzo lubiłam swoją pracę, próbowałam uczyć dzieci jakimi ludźmi mają być, w co wierzyć, zastanawiam się... pewnie to ja kształtowałam ich tożsamość. Myślę, że mój zawód dużo mi dał, od najmłodszych lat chciałam być przedszkolanką, i udało się chociaż nie było łatwo (Wywiad 14, kobieta mieszkająca w polskiej części Śląska Cieszyńskiego).

Przytoczona wypowiedź podkreśla poczucie odpowiedzialności za kształtowanie tożsamości swoich wychowanków, ale też kształtowanie własnego poczucia tożsamości poprzez wykonywanie zawodu nauczyciela.

Konkluzje

Przyjaciele, Kościół, stowarzyszenia, zakłady pracy, media, sąsiedzi, towarzystwa, kluby, samorządy, partie polityczne są ważnymi wyznacznikami kształtowania (się) poczucia tożsamości osób starszych żyjących w polskiej i w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego.

Pedagogiczna koncepcja wielopłaszczyznowej i ustawicznie kreującej się tożsamości Jerzego Nikitorowicza, do której odwoływano się w interpreta-

cji wyników, została empirycznie potwierdzona. Badani seniorzy wskazują elementy środowiska lokalnego jako te, które mają znaczący udział w kształtowaniu (się) ich tożsamości. Na Śląsku Cieszyńskim funkcjonują placówki oraz organizacje, które skupiają ludzi przejawiających chęć do podejmowania działań w środowisku lokalnym. Człowiek kształtuje swoją tożsamość na tle innych osób, które spotyka w życiu prywatnym i zawodowym przez całe życie. Po sześćdziesiątym roku życia postrzeganie samego siebie ulega znaczącym przeobrażeniom. Zmiany te mają dynamiczny charakter, niejednokrotnie porównywalny do zmian, które zachodzą w okresie adolescencji. Kształtowanie poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości realizuje się w trakcie wypełniania zadań rozwojowych oraz umiejętnego wcielania się w nowe role społeczne. Umiejętność dostosowania się do wypełniania nowych ról społecznych pomaga w odnalezieniu nowego systemu wartości. Na tym poziomie rozwoju człowiek szuka kontaktów z drugim człowiekiem, odnajduje to, co wspólne, co łączy, na dalszy plan schodzi niepowtarzalność i odmienność jednostki. Badania oraz rozważania nad problemem kształtowania się tożsamości bazują na dokonaniu rozróżnienia między tym, co identyczne a tym, co odmienne. Kierując się wspomnianym tokiem myślenia, osoby w wieku późnej dorosłości kształtują swoje poczucie tożsamości na tle różnic, które dostrzegają w okresie dzieciństwa, adolescencji, młodości oraz dojrzałości.

Bibliografia

- Bis, D. 2005. Rodzina – Media – Kultura. W: Korzeniowska, W. i Szuścik, U. red. *Rodzina. Historia i współczesność. Studium monograficzne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 305.
- Budniak, J. 2012. Miejsce dialogu ekumenicznego w środowisku wielowyznaniowym Śląska Cieszyńskiego. W: Lewowicki, T., Różańska, A. i Klajmon-Lech, U. red. *Religia i edukacja międzykulturowa*. Cieszyn – Warszawa – Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, Wydawnictwo Adam Marszałek, ss. 107, 111.
- Chlebowczyk, J. 1983. *O prawie do bytu małych i młodych narodów: kwestia narodowa i proces narodotwórcze we wschodniej Europie środkowej dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w)*. Warszawa – Kraków: PWN.

- Erikson, E.H. 1994. *Identity and Life Cycle*. New York – London: W. Norton& Company.
- Ferguson, G.A. i Takane, Y. 2004. *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*. Warszawa: PWN.
- Forgas, J.P., Williams, K.D. i Wheeler, L. 2005. *Umysł społeczny. Poznawcze i motywacyjne aspekty zachowań interpersonalnych*. Gdańsk: GWP.
- Frankfort-Nachmias, Ch. i Nachmias, D. 2001. *Metody badawcze w naukach społecznych*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Guilford, J.P. 1960. *Podstawowe metody statystyki w psychologii i pedagogice*. Warszawa: PWN.
- Harwas-Napierała, B. i Trempała, J. 2002. *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*. Warszawa: PWN.
- Kamiński, A. 1974. *Funkcje pedagogiki społecznej*. Warszawa: PWN.
- Kwiatkowski, S.M. 2006. Zakład pracy jako środowisko wychowawcze. W: Pilch, T. i Lepalczyk, I. red. *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*. Warszawa: IBE, s. 216.
- Michalska, M. 1999. Uwarunkowania historyczno-kulturowe współczesnej religijności ludności polskiej na Zaolziu. W: Bukowska-Floreńska, I. red. *Religijność ludowa na pograniczach kulturowych i etnicznych*. T. 3. Katowice: UŚ, ss. 179–188.
- Nikitorowicz, J., 1995. *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja międzykulturowa*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie „Trans Humana”.
- Nikitorowicz, J., 2000. *Młodzież pogranicza kulturowego Białorusi, Polski, Ukrainy wobec integracji europejskiej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie „Trans Humana”.
- Nikitorowicz, J., Misiejuk, D. i Sobiecki, M. 2005. *Region, Tożsamość, Edukacja*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie „Trans Humana”.
- Pilch, T. i Bauman, T. 2001. *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Pilch, T. i Lepalczyk, I. 2003. *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*. Warszawa: Wydawnictwo „Żak”.
- Radzewicz-Winnicki, A. 2008. *Pedagogika społeczna w obliczu realiów codzienności*. Warszawa: WAIp.
- Rubacha, K. 2008. *Metodologia badań nad edukacją*. Warszawa: WAIp.
- Szatur-Jaworska, B., Błędowski, P. i Dzięgielewska, M. 2006. *Podstawy gerontologii społecznej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Szczyński, J. 1972. *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa: PWN.

Uzar, K. 2011. *Wychowanie w perspektywie starości. Personalistyczne podstawy geragogiki*. Lublin: KUL.

Zięba-Kołodziej, B. 2012. Rola dziadków w życiu rodziny. W: Seredyńska, D. red. *Uczestnictwo społeczne w średniej i późnej dorosłości*. Bydgoszcz: UKW, s. 139.

Local environment as a factor shaping the identity of people in late adulthood – the case of Cieszyn Silesia

Abstract: The following study shows the relation between local environment and the sense of identity of people in their late adulthood who live in the Polish and Czech part of Cieszyn Silesia.

This study is a report of research conducted in Cieszyn and Czech Cieszyn in 2013. Quantity and quality strategies were complementary. The questionnaire, interview and qualitative data analysis were used.

The results of the research depict the relations between local environment and the sense of identity among people in their late adulthood. A man builds their identity in relation to another man. The willingness to know yourself and others in a diverse way results in the awareness of individuality and uniqueness, and in consequence it determines the sense of individual identity.

Keywords: local environment, identity, people in their late adulthood, Cieszyn Silesia

Translated by Agnieszka Huczała